

Набок Л.
(Україна)

КОЛЕКЦІЯ СКРИНЬ ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Наддніпрянські українці беззаперечно є однією з найдавніших етнічних груп, адже саме Середня Наддніпрянщина на протязі тривалої історії була одним з центрів geopolітичних й етнічних процесів, на етапі консолідації східно-слов'янської етнічної спільноти, давньоруської народності, етно- і націогенезу українців. Тому, ґрунтовне етнографічне дослідження Переяславщини, що є складовою частиною Наддніпрянщини, є вагомим внеском у пізнанні витоків української культури, бо, незважаючи на розвиток цивілізації та часом екстремальні події, тут до останнього часу збереглося багатство прикмет старослов'янського походження в матеріальній та духовній культурі.

Віддаленість від великих суходольних шляхів у XVIII–XIX століттях та на самперед, залізниці у XX столітті, як наслідок повільний розвиток промисловості, що почався лише у 60-ті роки ХХ ст., – це зберегло придніпровські села від швидкої урбанізації і немовби законсервувало традиційну культуру. Саме з цих причин етнографічний матеріал, зібраний в Переяслав-Хмельницькому історико-культурному заповіднику становить неабияку цінність в питаннях дослідження, документування та збереження найтипівіших репрезентантів народної культури українців для майбутніх генерацій, адже 60% речей основного фонду становлять речі, зібрані з Лівобережного Придніпров'я.

Дослідження спрямоване на фіксацію наявних речей, що допоможе в етнографічному студіюванні даного регіону. Предметом вивчення є колекційна збірка скринь, загальна кількість яких налічує 61 (шістдесят одну) одиницю. Збиралися скрині з 1953 року і до 1996 року.

Спочатку збирання скринь було зумовлено відкриттям у 1956 році відділу етнографії при історичному музеї, а згодом, створенням першого на Україні музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Цей останній факт і пояснює чому колекція скринь заповідника формувалась за рахунок обстеження тільки окремої зони. Збір полегшивав ще й фактор переселення сіл, внаслідок створення Кременчуцького та Канівського водосховищ, коли люди віддавали скрині безкоштовно в музей, аби лишень не викидати добро.

З кінця' 70-х і по 90-ті роки, завдяки щорічним етнографічним експедиціям (не менше 2–3 на рік) були ретельно обстежені найглухіші села Полтавської, Київської (лівий берег), Чернігівської, Черкаської (лівий берег), областей і кожного разу ставилось на меті привезти найтипівішу, для обстежуваного району, скриню.

Колекцію умовно можна розділити на скрині виробництва переяславських майстрів та інших районів Лівобережжя. Та при цьому потрібно зауважити, що скрині Полтавщини теж різняться між

© Набок Л., 1999.

собою і тим, паче відокремлюються чернігівські. При всій схожості українських скринь у конструктивних формах вони самобутні в кожному регіоні за формуєю та художнім вирішенням. Хоча об'єктом оздоби цього виду меблів для всіх народів були фасад, боки та віко; а засобом його вирішення – прикрашення малярством чи ковальством, та все ж, національний фактор, та власна фантазія окремого майстра безперечно дає підставу розглядати кожну скриню як індивідуальний витвір мистецтва. Так, в музеї є скрині, що вироблені в одній місцевості і навіть в одного майстра, та все ж неможливо знайти двох ідентичних, трафаретних.

Переважну більшість колекції, а саме 34 шт., становлять скрині, що були зроблені Переяславськими скринниками. Тож спочатку розгляньмо їх.

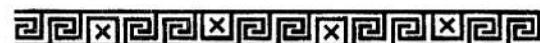
За формуєю, художнім оздобленням та хронологічно скрині можна розділити на три групи. Найдавнішими є дві скрині (Е-1870, 4705) перша половина XIX ст. з м. Переяслава. Вони мають форму злегка розширеного до верху дерев'яного ящика. Різниця між ширинами верху та низу складає 7 см. Глибина скрині становить 65 см, а загальна висота виробу разом з лиштвою та колесами становить 79 см. Довжина низу відповідно – 126 см та 110 см, ширина дна 60 см та 59 см. Віко мають рівне, ледь нависаюче. Стінки, боки, віко складені з 3-х дощок і взяті у «шпунт». Металеві повздовжні пластини ковальського виробництва додатково скріплюють і водночас прикрашають кути та площину стінок і віка; при цьому членуючи поверхню на великі по центру і маленькі з боків сектори. Кути віка скріплені фігурними трикутниками. З наведених фактів видно, що скрині досить масивні. Обидві скрині розмальовані яскравими фарбами досить майстерно, що дає підставу зробити висновок про професіоналізм майстра, та про постійність виробництва. Кольорова гама цих

скринь дуже гармонійна: на темно-зеленому (до чорноти) тлі розкидані жовті квіточки-зірочки, помережані блакитно-зеленими листочками, рожевими пуп'янками, які створюють враження танку навколо м'яких та округлих, наче рожеві хмаринки квітів шипшини, що висвічують яскравим світлом з віночка коричневого листя (4705). На другій скрині – більш архаїчні мотиви (Е-1870): центральний узор парний і несе мотиви «дерева життя» з укрупненою квіткою «лотоса» насиченого темно-червоного кольору та мереживом білих і червоних «квасениць», що ясніють на його гілочках.

Звичайно, надто сміливо тільки за двома зразками робити висновок про існування в Переяславі специфічного типажу скринь та етнографічні обстеження вищеозначених територій дають підстави стверджувати, що такі скрині побутували тільки в Переяславі, бо подібних було виявлено декілька, але взяті до музею тільки в найкращому стані збереження.

Другу групу становлять скрині, що були вироблені і поширені на Переяславщині у II пол. XIX ст. Частина з них виготовлена майстром із села Єрківці (Е-842, Е-996, Е-3774, Е-1110, Е-3443, Е-3426, Е-3228). За формуєю вони прямокутні, стінки прямовисні, віко пряме і є продовженням самої скрині. Стінки, кути та віко поперезані металевими смугами. Цоколь широкий і фігурно профільований з усіх сторін, на колесах. Скрині цього ж періоду, але іншого майстра Івана Бровка, відрізняються тільки конструкцією віка – воно ледь опукле і додатково скріплене смужкою металу повздовж (Е-3315, Е-378).

Майже всі скрині пофарбовані у темно-зелений колір і лише дві мають коричневий та блакитний фон. За оздобою їх об'єднує декоративна манера: квіти збудовані заокруглюючим порухом пензля, а додаткові мазки уточнюють форму. Композиція єдина: це парне зображення бу-

кетів у глечиках, вазонах, які вималювані чітко, або ледь контурно намічені. Квіти переважно жовтогарячі та червоні з білими вкрапленнями, схожі на троянди та пуп'янки шипшини. Такі ж квіти «сяють» на боках та віку, на цоколі і всі обов'язково обведені рамкою, переважно жовтого кольору, що має заокруглені кути. Окантовка ця мала не тільки декоративне, а ще і магічне значення, адже коло це захист від впливу злих сил, тож і скриня – хоронителька сімейного добра – мала бути захищена:

Переяславські скрині кінця XIX століття за розмірами дещо менші від екземплярів початку XIX ст. та значно більші від скринь цього періоду з інших районів України. Так, наприклад, висота їх сягає від 90 см до 100 см; довжина 100–123 см; ширина 70–75 см, але на початку XX століття, а саме у 20-ті роки, розміри переяславських скринь ще збільшуються. Вони стають дуже високими: 100–105 см, довжина від 98 см до 133 см, ширина від 70 см до 93 см.

Такі скрині, а їх у музеї представлено 5 штук, зроблені в майстерні Івана Богошу з передмістя Переяслава – Підварок. Скрині з його майстерні вирізняються високопрофесійною столярною роботою: дошки настільки щільно припасовані, що майже не можливо побачити стики і лише розташування сучків вказує на їх кількість. Всі скрині зроблені з вільхового дерева, стінки та цоколь забрані у «замки», віко ледь опукле. Дерев'яний цоколь на якому стоїть скриня і повністю прикриває колеса, складно профільований, широкий і має висувну шухляду, або її мальовану імітацію, замок внутрішній. Такі параметри і конструктивні особливості вказують на те, що навіть у містечку переважав сільський уклад життя і городяни – віддавали перевагу скрині, а не іншим її замінникам. Скриня залишилася домінантою хатнього умеблювання, дещо набувши рис комоду чи шафи. Так

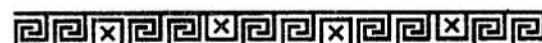
три скрині мають вигляд шафи, бо розмальовані одним повторюючим елементом; широкими мальовничими мазками, що нагадують мармурові розводи чи плетиво. Енергійний за характером, темно-вишневий з чорними прожилками узор починається від цоколю і повзе швидко на гору, перетинаючи стінки і віко, боки, неначе дика лоза (Е-3316, Е-1309).

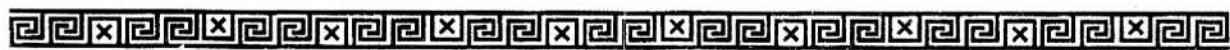
Решта скринь (Е-586, Е-3444, Е-3775) прикрашена майже однаковим орнаментом. На темно-вишневому тлі по центру зображені букет досить реалістично вимальованих троянд, волошок, конвалій, маків і обов'язково великий бант синього кольору перев'язує квіти. З країв стінки, віко та навколо шухлядки є бордюри з маленьких квіточок білого, синього та червоного кольорів.

В цілому, розглянувши скрині, вироблені переяславськими майстрами, можна зазначити, що вони своєрідні в конструктивному: а) надто високі в порівнянні з скринями сусідніх районів, б) густо облямовані залізом, в) наявність шухляд; і в декоративному планах (яскраві розписи на темно-зелених чи темно-вишневих фонах).

Великі розміри скринь дещо пояснюються великим обсягом необхідного посагу, що переважно складався з рушників та ряден, які теж, на відміну від інших районів Наддніпрянщини мали великі розміри. Так, домоткані рушників у посагу повинно було мати не менш 30–40 штук, та головне, що самі рушники були великих розмірів: при ширині 40–42 см довжина їх сягала від 3-х до 8-ми метрів! А ще сорочки, рядна, настільники та багато іншого.

Ще одне можливе пояснення. Розміри скринь визначались у єдиному потоці архітектонічного простору хата житлова площа у переяславських хатах у своїй більшості була досить велика: висота 2,5 м, ширина – 5–6 м, довжина – 6–7 м.

Скрині були характерним елементом інтер'єру житла багатьох народів, тому питання їх походження та історичного розвитку викликали та викликають полеміку. Переяславські скрині мають свої особливості та мають також і спільні риси: пласке віко, прямовисні стінки, профільовка лиштви і навіть композиційне будування узору: це парні квіткові вазони обведені круговою стяжкою.

Другу частину колекції складають скрині зібрани в Золотоніському, Глобинському, Чорнобаївському, Бориспільському районах. Щодо конструкції, то всі вони однакової форми: це так, звана «полтавська» скриня прямокутної форми, ледь розширені до верху з рівним віком. Звичайно, вона має набиту лиштву, що нескладно ледь профільована, на коліщатах або стовпцях. За розмірами скрині досить невеликі: висота сягає від 60 до 80 см., ширина від 52 до 65 см., довжина від 80 до 100 см, різниця між низом та верхом складає 5–7 см. Стінки та віко зроблені з 3-х дошок, а боки деяких із суцільної дошки. Металеві стяжки, такі як на Переяславських скринях, відсутні, лише ребра скріплени переважно трьома скобами, від чого вся скрина справляє враження легкої.

За декоративним оформленням їх можна розділити на три групи: мальовані, ковані, столярно декоровані.

Мальовані скрині з сіл Кагамлик, Святилівка, Липове, Кунцево, Клішинці досконалі за композиційною будовою (Е-861, Е-940, Е-2161, Е-2150) Бордюри та квадрати, в яких розташовані малюнки, розчленовані біло-червоними рисками. В двох центральних – пастозними мазками зображені великі квіти – мальви червоного та темно-синього кольорів в оточенні променеподібних спіралей, завитків та темного латаття. Пишні квіти з повзучими хвилястими стеблами гірляндою заповнюють бордюри, що в поєднанні з головною композицією створює мальовничо співзвучні плями.

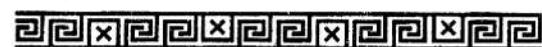
Декоративність їх підсилюється глибоким темно-зеленим фоном, який ледь просвічує у розводах візерунка. Кожен бік на цих скринях розмальований по різному, але з використанням елементів головного узору.

Скрині майстерно зроблені, а в розписах відчутина освіченість майстра щодо компонування та розташування квітів на площині не втрачаючи при цьому почуття симетрії та кольорової гами, простежується професійна підготовка мальара по добору кольорів та прихильність майстрів цих сіл до саме такого їх поєднання.

Вирізняються за розписом скрині з села Пироги: стиль їх пишний розложистий. Мотиви квітів та рослин взяті живо, безпосередньо і відображають форми рідної природи: мальви, тюльпани, лілеї, заяча капуста. Квіти зібрани у вазон, але наче якась невідома сила надала їм життя, і вони стрімко з великою життедайною силою ростуть і щільно заповнюють увесь вільний простір, проростаючи новими гілочками і квітами (Е-862, Е-2165).

Не менш цікаві за свою оздoboю й так звані «ковані» скрині (Е-371, Е-301, Е-2240, Е-3869) з села Богуславець, Загородище, Рудяки. Залізні накладки на них не стільки для скріплення дошок, скільки для декорації. Їх об'єднують зубчаті ковані фризи, цоколь, віко, кути. Головною прикрасою слугують накладки з одного чи двох орлів розташованих доземно по центру, а з боків від них довгі смуги «пилочок», що завершуються квітками чи шишками. На боках теж прикраси: квіти чи повторення головної прикраси – орла, тільки в зменшенному вигляді.

А от в двох скринях з Наддніпрянського села Рудяки (Е-1029, Е-495) Бориспільського району головним декором є пластична розбивка фасадної сторони на дві квадратні фігурно-оброблені прорізні рамки, які з середини скрині закриті тоншими дерев'яними пластинами.

Віко рівне, але його кути прикрашені накладними фільончастими поясами, підніжжя теж пластично декороване. Вся поверхня лакована у темно-коричневий колір.

Сьогодні в досліджуваній області вже практично не зустрінемо жодної хати з комплексним традиційним умеблюван-

ням, та все ж на основі збереження подекуди традиційних предметів хатнього умеблювання та завдяки музейним фондам ще можна ретроспективно провести дослідження народних меблів і зокрема скринь, які є старовинними і цікавими їх формами.

¹ Пономарев А. Середня Наддніпрянщина в етнополітичному процесі: Тези всесукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури». – Переяслав-Хм., 21–23 вересня 1992 р. – С. 133.

² Архів Переяслав-Хм. ІКДЗ. Фонди, польові записи експедицій 1975–86 рр.

³ Історія українського мистецтва. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 304.

